

INTRODUCCIÓ. ELS HISTORIADORS I ELS ORÍGENS DE LA FISCALITAT MUNICIPAL

Ramon Grau i Fernández

La present secció monogràfica aplega tres articles units per la voluntat de contribuir a l'esclariment dels orígens de la fiscalitat municipal a la Barcelona de la Baixa Edat Mitjana. El primer d'ells, degut a Pere Ortí, deriva dels anteriors estudis d'aquest jove historiador sobre el patrimoni reial a la ciutat de Barcelona, que s'insereixen, al seu torn, dins un programa col·lectiu de recerca dirigit per Manuel Sánchez des del Consell Superior d'Investigacions Científiques. El coneixement de la fiscalitat reial al segle XIII permet a Ortí evitar la confusió tradicional entre diferents tipus de càrregues, destriar la fiscalitat pròpiament municipal i explicar-ne el procés de sorgiment al llarg de la primera meitat del XIV. El segon article, obra de Manuel Rovira i Sebastià Riera, de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, gira al voltant de quatre privilegis reials atorgats per Jaume II, que són publicats en apèndix i que permeten descriure detalladament els mecanismes emprats en el punt de posada en marxa del procés que va portar a la constitució del sistema fiscal autònom. La darrera contribució, signada per Ramon Grau i estimulada pels debats mantinguts amb els autors dels treballs anteriors, intenta respondre a la inquietud per saber què hi ha de cert en el popular afer del vectigal i en la figura del conseller Joan Fiveller, única referència concreta a la fiscalitat municipal barcelonina coneguda tradicionalment pel gran públic. Per tal d'arribar a conclusions fermes, l'autor s'ha situat en el pla de la història de la historiografia i ha tractat de desmuntar el teixit de falsedats acumulat des de fa segles damunt d'un inequívoc fons de veritat. El conflicte històric de 1416, reduït al seu nucli autèntic, pot reafllorar ara com un punt de no retorn en el procés de l'autonomia fiscal del municipi, separat tan sols mig segle de les grans concessions de Pere el Cerimoniós.

No creiem que calgui insistir gaire ni en la centralitat dels temes abordats per a un estudi empíric de les institucions municipals barcelonines ni en el lloc eminent que l'acció dels consellers i del Consell de Cent ocupa dins de qualsevol història de Barcelona normalment constituïda. En canvi, convé justificar la decisió de concentrar esforços en la revisió d'uns problemes sobre els quals no manquen autoritats reconegudes. Encara que els punts febles d'aquestes autoritats aniran apareixent al fil dels articles que segueixen, sembla oportú fer-ne aquí una presentació crítica i comprensiva que orienti millor els nostres judicis globals i les noves aproximacions a la matèria.

Les tres aportacions fonamentals i el seu context

La bibliografia sobre les impositcions municipals a la Barcelona medieval no és ni gaire àmplia ni gens difícil de comprendre en els seus impulsos principals.

Durant els darrers decennis, l'autoritat reconeguda en la matèria ha estat Jean Broussolle, per un treball publicat el 1955.¹ Aquest historiador francès diu alhora dues coses difícilment conciliables: pretén haver anat trepitjant un terreny verge, però reconeix haver estat guiat per l'obra de Francesc Carreras Candi, acabada el 1916.² És més certa aquesta segona pista, la que condueix al cèlebre historiador positivista català, que no pas la primera, que apunta sols al treball directe amb documents inèdits. Al seu torn, la presentació de les imposicions municipals per part de l'autor de *La ciutat de Barcelona*, carregada de referències arxivístiques, descansa en esquemes extrets d'Esteve Gilabert Bruniquer, notari i escrivà municipal que treballava durant el primer terç del segle XVII i que va ser editat modernament pel mateix Carreras Candi.³ Al capdamunt de la genealogia, les *Rúbriques* de Bruniquer són una recopilació d'extractes documentals de l'arxiu municipal de Barcelona, situats tan arran de les fonts que quasi no tenen el rang d'elaboració historiogràfica. Sí que en té, tanmateix, una obreta quintaessenciada del mateix arxiver siscentista –la *Relació sumària* de 1630–, que conté pocs detalls sobre el tema concret del sistema fiscal però el situa dins una imatge de conjunt del règim municipal de Barcelona.⁴

Aquestes tres grans aproximacions successives a la matèria responen a uns programes historiogràfics específics, molt arrelats a les preocupacions vivents de les èpoques respectives.

Mentre el municipi creat a l'Edat Mitjana es mantingué com una realitat política actuant, la visió que predominava sobre la institució de govern urbà era eminentment pragmàtica i apologetica, i aquest doble caràcter és reflectit de manera perfecta pels escrits d'Esteve Gilabert Bruniquer. El pragmatisme és la raó de ser de les *Rúbriques*. La derivació apologetica del coneixement intern de la institució és emfasitzada a la *Relació sumària*. Es tractava, en essència, de documentar el conjunt del sistema tradicional de govern de la ciutat, amb totes les seves clàusules, i de recordar-ne la vigència, amenaçada per un Estat en procés d'afirmació.

L'obra de Carreras Candi correspon, en canvi, a una fase de revisió del model centralista de l'Estat construït al llarg dels segles al voltant de la monarquia hispànica i legitimat darrerament pel pensament racionalista. Enfront de les abstraccions polítiques implantades per les constitucions liberals del XIX, Carreras Candi es va servir del mètode positivista de la reconstrucció minuciosa de les institucions històriques. El devessall d'informacions erudites compulsades aflora a *La ciutat de Barcelona* com una fórmula pràctica d'enaltiment del municipi tradicional i de la seva harmonia amb la realitat social subjacent, sense que l'historiador hagi de fer-hi gaire èmfasi personal ni d'allunyar-se del to d'asèpsia exigit pels metodòlegs tardopositivistes.

El treball de Jean Broussolle, no entroncat directament amb els debats locals barcelonins, encaixa tanmateix amb la preocupació universal al voltant de les crisis periòdiques de l'economia que s'obrí pas arran del crac de 1929 i que fomentà la consagració acadèmica de la història econòmica. L'intent d'extreure substància

1. JEAN BROUSSOLLE, «Les impositions municipales de Barcelone de 1328 à 1462», *Estudios de Historia Moderna*, V (1955), pàg. 1-164.

2. FRANCESC CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona*, Barcelona, Albert Martín, s. d., pàg. 631-676 (capítol: 'Imposicions y drets').

3. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Henrich, 1914, vol. III, pàg. 311-339 (capítol 50: 'Imposicions, cisas, drets, talls per fogatges e altres necessitats, e subvenció de la Ciutat').

4. ESTEVE GILABERT BRUNIKER, *Relació sumària de la antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona, y del antic magistrat y govern dels magnífichs consellers, y altres coses de honor y bellesa de la ciutat*, Barcelona, Llogari Obradors y Pau Sulé ('Folletí de La Renaxensa'), 1871, 76 pàg.

de la documentació municipal barcelonina amb ajut de les tècniques d'estudi de les fluctuacions reflecteix, ni que sigui de lluny, aquell anhel intel·lectual de controlar l'ingovernable món de les realitats econòmiques.

Avantatges i inconvenients de la continuïtat historiogràfica

És evident que des de Bruniquer a Carreras Candi, i entre aquest i Broussolle, hi ha hagut un augment dels coneixements empírics. I el sentit acumulatiu de les tres aportacions, basades sempre en el fons documental de la Casa de la Ciutat, seria encara més patent si no fos pel parèntesi de tres segles que separa el primer autor del segon. Segui com sigui, a principis del segle xx, Carreras Candi no s'accontentà amb les informacions disperses aplegades per l'investigador siscentista, sinó que les sistematitzà i va mirar de completar el coneixement del quadre de les imposicions i les seves modificacions principals al llarg dels segles a partir d'una vasta recerca documental. L'amplitud d'aquesta recerca és funció de l'ambició i compromís personal de Carreras Candi —fer el retrat monumental de la Barcelona històrica en les seves diverses facetes— i no d'un interès exclusiu pel tema que ens ocupa. Damunt del sistema de les imposicions municipals dibuixat per l'autor de *La ciutat de Barcelona*, Jean Broussolle hi projectà l'afany per conèixer els detalls de l'evolució i, sobretot, per determinar la rendibilitat de les diverses imposicions i quantificar-ne les variacions entre 1328 i 1462. Aquest disseny monogràfic va comportar una prospecció arxivística diferent, atenta sobretot ara a les fonts seriadades, una línia de treball que Broussolle compartia amb altres companys de l'escola tolosana comandada per Philippe Wolff i, especialment, amb Yvan Roustit, estudiós d'un tema complementari: la formació del deute municipal barceloní.⁵

L'absència de confrontació de Broussolle amb Carreras Candi, i d'aquest amb el llunyà antecedent de Bruniquer, crea una impressió de sòlida acumulació de coneixements positius, però no tot són avantatges en la concentració dels esforços dels historiadors en l'aportació de nous documents i informacions. El preu que es paga per la manca de crítica a les aportacions anteriors és la persistència incontrolada d'idees arcaiques, de punts de vista reductors i d'errors empírics.

Els predecessors de Carreras Candi, durant segles, havien anat insistint en una pintura genèrica de l'antic règim municipal. En temps de Bruniquer, atès que convenia afirmar l'existència dels privilegis i de les llibertats urbanes des de temps immemorials, la invocació de la història per part dels apòlogistes del municipi era vaga, i sols s'entrava en detalls a propòsit de temes puntuals i a títol de mera il·lustració d'algun privilegi, cerimònia o costum. La prominència singular de l'afer del vectigal en els escrits dels segles xvii i xix és un exemple d'aquest tipus d'aproximació dissimètrica a la matèria històrica. La feblesa evident de l'Ajuntament creat per Felip V feu que els mateixos regidors triats pel primer dels Borbons recordessin les grans prerrogatives de l'antic govern municipal i comencessin molt aviat a demanar la restitució del patrimoni arrabassat el 1714. El discurs historiogràfic d'Antoni de Capmany a les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, de 1779-1792, és l'expressió erudita d'aquest afany reivindicatiu, que el mateix historiador va portar a les Corts de Cadis i que van heretar els liberals vuitcentistes i els regeneracionistes del primer noucents. Malgrat la capacitat investigadora de Capmany i d'alguns dels seus successors de les etapes romàntica i positivista, la imatge d'un sistema inalterat durant segles va

5. Yvan ROUSTIT, «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du xive siècle», *Estudios de Historia Moderna*, IV (1954), pàg. 13-156.

continuar essent considerada la més profitosa per a l'ús polèmic contra la gasiveria de l'ordenament centralista.

El tarannà apologetic i reivindicatiu de tota aquesta tradició local pesa moltíssim a *La ciutat de Barcelona* de Carreras Candi, i s'hi expressa en l'encaix de l'extensíssim cabal d'informacions històriques compulsades dins d'una estructura bàsicament analítica que, si més no, té el mèrit de deixar a la vista, a cada pas, la discontinuïtat de les dades aplegades per l'autor per a cada tema. Pel que fa a la fiscalitat municipal, la presentació de les dades classificades per tipus de càrrega crea la impressió d'un sistema estabilitzat al llarg dels segles, des de l'Edat Mitjana fins a 1714, i deixa en un segon pla els canvis estructurals que s'hi produïren. De fet, la tesi de Carreras és que *"los drets sobre aquestes articles subsistexen sense mutacions sensibles tres cents anys o més, variant-se la quantia del impost"*.⁶

Com a resultat del seu afany d'explotar les oscil·lacions dels ingressos generats per les diferents imposicions municipals com a signe de l'evolució de l'economia barcelonesa, Jean Broussolle va acceptar la idea d'un sistema estabilitzat –si no durant quatre segles, almenys en els dotze decennis llargs que van de 1328 a 1462– i el va sotmetre al mateix tractament analític proposat per Carreras Candi, però amb voluntat de seguir-ne puntualment l'evolució. En el curs del treball, Broussolle va descobrir que no podia acceptar les corbes de rendiment de les imposicions com un índex econòmic segur, perquè *"ces impôts sont soumis à des fluctuations engendrées par des causes extrinsèques, notamment les événements politiques, économiques et sociaux"*.⁷ De manera que el profit de la seva detallada recerca per al camp específic de la història econòmica en resulta força restringit –*"notre ambition s'est-elle bornée uniquement à présenter des ordres de grandeur et à retracer les grands courants d'une évolution générale"*– i desemboca simplement en un contrast molt esquemàtic entre un segle ^{xiv} expansiu i un segle ^{xv} depressiu, separats pel canvi dinàstic de 1412. No és estrany que, al capdavant d'aquesta frustració parcial dels seus objectius, l'esquema historiogràfic acceptat en un principi imposi les seves lleis i el treball de Broussolle acabi essent presentat per ell mateix com una història de la institució i del seu funcionament al llarg d'aquell segle i mig. La decepció de Jaume Vicens, impulsor directe i editor de la tesi de Broussolle, fou expressada de manera immediata: *"El material acumulado es enorme y ha sido elaborado correctamente, aunque quizá le falte el trasfondo coyuntural para sacar conclusiones definitivas"*.⁸

L'èmfasi sobre la dinàmica i el problema dels orígens

Les intencions dels estudiosos del municipi medieval han variat al llarg del segle ^{xx}. Les investigacions generades pel moviment positivista impulsaven una matisació històrica que els canvis polítics del primer terç del segle ^{xx} probablement també exigien. En aquests temps de torbacions, no resultava creïble la visió liberal clàssica del Consell de Cent com un sistema de govern democràtic i representatiu de l'essència burgesa de la ciutat, una imatge que es pot trobar, per exemple, en els escrits de Víctor Balaguer. Tampoc no era satisfactòria la visió acaronada més tard pels crítics del sufragi universal, com el mateix Carreras Candi, que veia en el govern del municipi medieval una harmònica representació corporativa de la societat urbana. La preocupació per l'enllaç conflictiu i mòbil entre una estructura de classes desigual i la direcció política de la col·lectivitat quallà de manera esclatant

6. Francesch CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 641.

7. Jean BROUSSOLLE, «Les impositions municipales...», pàg. 101.

8. J. VICENS VIVES, «Punto y aparte», *Estudios de Historia Moderna*, V (1955). Reimprès dins *Obra dispersa. España, América, Europa*, Barcelona, Vicens-Vives, 1967, pàg. 537-538.

a la tesi doctoral de Jaume Vicens i Vives, *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, llegida el febrer de 1936.

L'aproximació global a un sistema considerat estable al llarg dels segles ha anat cedint el pas als intents de copsar els conflictes i les variacions experimentades i a posar-los en primer pla. Aquesta segona perspectiva pot ser interpretada com un aprofundiment lògic després de l'assoliment dels objectius de la primera, i el canvi d'hegemonia disciplinària, des de la història política dita interna, o de les institucions, a la història econòmica semblava la via més adient per arribar a port. El mateix Carreras Candi havia expressat l'anhel d'un canvi de perspectiva per tal de passar de la descripció de les institucions fiscals a l'estudi de la marxa de l'administració econòmica del municipi, però "*per dissort, la història econòmica és un camp verge de cultura y, per tant, ple de dificultats per qui primer hi vulga esbrassar*".⁹ El seu exemple, el dels altres historiadors econòmics que miraren de realitzar aquest pas, com ara Abbott P. Usher, els investigadors francesos del grup de Philippe Wolff i els de l'escola de Vicens, mostra que el camí no és fàcil, que els materials documentals es resisteixen i que la repetició dels còmodes estereotips —entre els quals, la imatge d'uns primers temps idíl·lics però de perfils difuminats— reapareix obstinadament als llocs més inesperats.

La renovació més fecunda dels coneixements sobre el municipi medieval català, i sobre el de Barcelona en particular, no ha vingut pel camí de la història econòmica, sinó precisament de la mà de la història de les institucions, i a través del llarg mestratge de Josep Maria Font i Rius, que comença amb la seva tesi doctoral de 1945 i que es concreta, per al tema que ens ocupa, en un petit esquema fet el 1962 i perfeccionat vint anys més tard. L'administració fiscal barcelonina hi apareix situada sobre el teló de fons de l'evolució paral·lela dels altres municipis catalans. Font i Rius conclou "*que hasta mediados del siglo XIV, época en que se ha consolidado el desarrollo de los principales núcleos urbanos de Cataluña, no puede hablarse de una propia administración financiera de sus municipalidades y todavía, su organización y dinamismo adolecen de una cierta falta de autonomía, pesando sobre ella la sombra del poder superior, real o señorial*".¹⁰ Malgrat aquestes esclaridores indicacions de conjunt, l'autor accepta la cronologia proposada per Broussolle en el cas de l'estabilització de les imposicions barcelonines. La línia que uneix Bruniquer, Carreras Candi i Broussolle, a través de la veu d'aquest darrer, domina encara la bibliografia recent sobre els orígens de la fiscalitat municipal.

En aquest punt, la dependència de Carreras Candi respecte a les *Rúbriques* de Bruniquer perllongava indegudament les imprecisions de la recopilació siscentista, que havia transcrit notícies tretes totes de la documentació municipal, però de valor diferent i no sempre concordants. Per un costat, Bruniquer enumerava els setze drets de la ciutat consignats pels escriptors del racional l'any 1357, però més endavant es feia ressò d'una altra relació de productes gravats, escrita el 1537 i encapçalada amb una notòria ambigüïtat cronològica: "*Antiguament la Ciutat exigia diversos drets...*". De fet, Carreras utilitza aquesta darrera llista de drets com si fos anterior a la de 1357 i deixa, per tant, en l'ombra la fase inicial del sistema que descriu.¹¹ Tot el tractament del cèlebre estudiós es mou en la mateixa indeterminació que caracteritza les seves fonts recopilatòries.

9. Francesch CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 677.

10. Josep Maria FONT I RIUS, «La administración financiera en los municipios catalanes medievales», article publicat el 1982 i reimprès a la col·lectànea de treballs personals *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, pàg. 611-637. La citació procedeix de la pàg. 635.

11. *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. III, pàg. 312-313 (notícia de 1357) i 324-325 (notícia de 1537). Francesch CARRERAS Y CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 640, notes 1671 i 1670, respectivament.

En comparació amb l'arsenal de dades sobre les imposicions municipals contingut a les pàgines de *La ciutat de Barcelona*, la monografia de Vicens sobre les relacions entre Ferran el Catòlic i el govern municipal barceloní, vint anys posterior, no aporta gaire informació positiva. No s'hi observa tampoc un ús profund de la summa de Carreras Candi, i menys encara de la seva aproximació a les finances municipals, perquè a Vicens –segons declara ell mateix– li resultava “*veritablement difícil de seguir la pista d'una idea en aquest agabellament de totes classes*”.¹² La diversitat metodològica, o estilística, entre els dos cèlebres historiadors desemboca en una lamentable discontinuïtat de la recerca. Malgrat la seva manca de pes en el tema concret que ens ocupa, la notòria influència dels punts de vista expressats a *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, que perllonguen els seus efectes fins avui mateix i es reproduïxen en el tarannà desmitificador de tants i tants historiadors contemporanis, aconsella fer-ne un breu comentari.

“En el transcurs de l'obra veurem manejar-se i actuar aquesta oligarquia. Veurem homes com Jaume dez Torrent, ciutadà, doctor en lleis, advocat de la Ciutat, que trafiquen amb la carn i amb el blat i el pa. Sentirem frases grandiloqüents i conceptes sonors exposats en nom de la Ciutat. L'oligarquia confondrà sovint –com en l'afer remença– els seus interessos propis i els municipals. És una generació que ja no comprèn els sentiments d'aquelles altres, geloses del bé municipal i amants de la col·lectivitat que representaven. Sols per excepció coincidiran els interessos reals de Barcelona amb els propis dels seus oligarques”.¹³

No cal insistir en el to de denúncia característic d'aquesta presentació que Vicens fa de l'argument principal del seu treball. Es tracta d'una denúncia aparentment realista i objectiva, basada en l'anàlisi detallada d'allò que anomena “*patologia de l'administració municipal*”. Cal agafar-la amb cautela. En primer lloc, les imputacions contra l'oligarquia municipal de finals del segle xv, que confonia les seves conveniències particulars amb els autèntics interessos de la ciutat, descansa en una pretesa capacitat de definir objectivament quins eren aquests interessos col·lectius, una facultat que l'historiador sembla atribuir-se ell mateix, en una demostració de gran ingenuïtat professional. En segon lloc, el retret que es fa a les classes dirigents del municipi no s'aplica en cap moment al monarca ni als seus servidors, com si aquests no haguessin actuat moguts per objectius egoïstes, com si la confusió entre les conveniències de les cases reials i les dels Estats que elles governaven no hagués estat la norma fins a temps molt més propers als nostres. No és aquest el lloc adequat per a debatre sobre la creença en la validesa del disseny estatal protagonitzat per les monarquies absolutes com una fase necessària del progrés de la civilització europea. Per als nostres objectius actuals, del text que copiem, ens interessa més remarcar-ne un tercer aspecte. I és aquest: el present corrupte del Consell de Cent del temps de Ferran el Catòlic és contraposat per Vicens a un passat municipal perfecte, però de localització cronològica indefinida.

Al capdavant, la crítica unilateral exercitada per Vicens aprofita alguns estereotips positius, el de la monarquia –procedent dels apòlogues de l'Estat modern– i el del municipi primitiu –procedent de la tradició historiogràfica local–, per tal d'intensificar la condemna de l'oligarquia urbana del temps de Ferran II. Aquest disseny concret, ben imbricat amb les experiències dels anys 30 del segle xx, deixa al marge, doncs, una vegada més, qualsevol intent d'esclarir els antecedents de la situació analitzada.

12. Jaume VICENS I VIVES, *Ferran II i la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Universitat de Catalunya, 1936, vol. I, pàg. 63.

13. VICENS, *Ferran II...*, vol. I, pàg. 158.

Pel que fa a Jean Broussolle, cap punt del seu treball no és més feble que la pintura dels antecedents del període que estudia monogràficament. La fixació del punt de partença cronològic de l'anàlisi sistemàtica que emprèn l'investigador francès no deriva de cap estudi previ de la legislació, sinó que és simplement l'efecte de la disponibilitat documental: "*1328 est la date des premiers registres officiels*". De la qual cosa dedueix que "*l'imposition, occasionnelle jusqu'alors, devient permanente*", malgrat que amb posterioritat a aquell any apareixen buits de documentació que podrien fer sospitar altra cosa.¹⁴ Endut pel seu afany de crear sèries econòmiques llargues, Broussolle no posa en dubte la continuïtat del sistema a partir de 1328-1330. Sobre els temps anteriors, l'historiador francès declara explícitament la seva dependència respecte a Carreras Candi i mira de fer una síntesi a partir de les dades subministrades per aquest. No ens cal repetir la crítica detallada que fa Pere Ortí a l'article que segueix. Resulta prou aclaparador que el resum d'antecedents fet per Broussolle contingui greus errors, no sols d'interpretació de les dades aportades per *La ciutat de Barcelona*, sinó també de simple lectura del text de Carreras Candi. En la seva panoràmica dels segles XII i XIII, Broussolle confon les impositcions reials amb les municipals en una sola seqüència històrica; interpreta el *Recognoverunt proceres* de 1283 –atribuït al rei Jaume II!– com el traspàs definitiu del control de les impositcions per part del rei a favor del municipi; i una impugnació del dret dels consellers a establir càrregues, que es produeix el 1324, és presentada com una mostra de la discontinuïtat d'aquestes i no com un signe de la conservació de la potestat exclusiva en mans del rei. El desequilibri entre l'esforç de recerca i explotació dels documents, per un costat, i la descurança en l'ús de la bibliografia i la pobresa dels coneixements històrics generals, per l'altre, assoleix en el cas de l'estudi de Broussolle perfils que recorden els de tants i tants historiadors emmalaltits per l'empirisme documental.

14. Jean BROUSSOLLE, «Les impositions municipales...», pàg. 5.

